

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

РОЇК ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 373.3.017:173 (043.3)

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ РОДИННИХ ВЗАЄМИН У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент
Бялик Оксана Василівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, професор кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, старший науковий
співробітник
Алексєєнко Тетяна Федорівна,
Інститут проблем виховання Національної
академії педагогічних наук України, завідувач
лабораторії соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Цуркан Таїсія Георгіївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, асистент кафедри
педагогіки та методики початкової освіти.

Захист відбудеться «27» червня 2019 р. о 15.⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 74.053.02 в Уманському державному педагогічному університеті
імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://udpu.edu.ua> та у
бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розісланий «27» травня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. І. Ревнюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні та культурні перетворення, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, спонукають до переосмислення змісту виховання, в основу якого покладено ціннісну парадигму. Саме тому зниження моральних і суспільних критеріїв значною мірою має компенсуватися системою шкільного виховання та організацією педагогічної освіти батьків, пошуками ефективних форм та методів роботи з дітьми, де школа має стати центром виховної роботи не лише з учнями, а й з батьками.

З-поміж найважливіших напрямів реформування національної загальної середньої освіти, які окреслені в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції «Нова українська школа», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді, Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, особливо актуальним є виховання культури родинних взаємин особистості, яка зростає.

Моральні норми, як внутрішні регулятори поведінки, суттєво відображають життєдіяльність особистості, забезпечуючи її моральний і духовний розвиток. Важливу роль у вихованні моральних основ взаємодії дитини з іншими людьми, формуванні її ставлення до навколишнього світу через його сприйняття відводиться родині як первинному осередку соціальних відносин, зокрема міжособистісних взаємин, де створюються умови для соціалізації дитини, оволодіння нею духовною культурою, моральними цінностями тощо. Рівень культури родинних взаємин визначає якість психічного, емоційного та морального розвитку дитини, підготовки її до різномірних контактів поза родинним мікросередовищем.

Важливою складовою сучасного змісту виховання дітей і молоді є формування в них ціннісного ставлення до родини, яке передбачає усвідомлення ними соціальної значущості сім'ї та розвинену потребу в родинних взаєминах. Основне завдання школи – виховати повноцінну, фізично і психічно здорову особистість, адаптовану до сучасних соціальних реалій. А без дієвої підтримки з боку батьківської громадськості, без активного залучення батьків до шкільного життя, без своєчасного надання їм педагогічної допомоги, – на позитивний результат виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку розраховувати не доводиться.

У зв'язку з переоцінкою цінностей на сучасному етапі змінилися завдання не тільки шкільного, а й родинного виховання; формуються нові відносини між сім'єю і школою; батьки стають суб'єктами освітнього процесу, виступаючи замовниками «освітніх послуг», беруть активну участь у визначенні основних пріоритетів діяльності школи, у вихованні і соціалізації учнів, у розробці змісту, реалізації й оцінці ефективності програм навчання та виховання.

В умовах здійснення взаємоузгодженого впливу сім'ї і школи, як найважливіших соціальних інституцій усебічного розвитку дитини, актуалізується питання формування в учнів культури родинних взаємин.

Молодших школярів, як категорію досліджуваних, нами обрано тому, що саме цей вік, на думку психологів, є найбільш сензитивним для формування ціннісних

орієнтацій, оскільки характеризується підвищеною сприятливістю до формування системи цінностей загалом, культури родинних взаємин зокрема.

Варто відзначити, що у педагогічній теорії досліджено різні аспекти проблеми формування культури родинних взаємин, серед яких: теоретико-методологічні засади культури родинних взаємин (Г. Батіщев, Г. Костюк, В. М'ясищев, І. Сіданич та ін.); вплив внутрішньосімейних взаємин на розвиток і формування дитячої особистості (О. Вишневський, В. Кравець, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.); взаємодія батьків і дітей у сучасних сім'ях (Т. Алексеєнко, О. Докукіна, Б. Ковбас, Л. Повалій, В. Постовий, О. Хромова та ін.); соціально-педагогічна діяльність працівників соціальних служб у роботі з сім'ями різних типів (А. Капська, О. Карпенко, І. Кулик, Л. Міщик та ін.).

Важливими у контексті проблеми нашого дослідження є праці відомих психологів (І. Бех, Л. Божович, В. Мухіна, Л. Виготський) та педагогів (Н. Бібік, В. Желанова, С. Мартиненко, О. Савченко та ін.), що стосуються особливостей дітей молодшого шкільного віку.

Теоретичні положення формування педагогічної культури батьків, як необхідної умови взаємодії школи і сім'ї, відображено у наукових напрацюваннях вітчизняних учених (Т. Алексеєнко, І. Бех, Ю. Левков, О. Наседкіна, Т. Цуркан та ін.). Вагоме значення для розв'язання виокремленої проблеми нашого дослідження мають і праці зарубіжних науковців (А. Адлера (A. Adler), Е. Фромма (E. Fromm), К. Кволс (K. Kvals), Дж. Добсон (G. Dobson) та ін.).

Однак, незважаючи на наявність зазначених досліджень, багато аспектів проблеми виховання культури родинних взаємин молодших школярів ще не знайшли свого наукового розв'язання. Своєчасність й актуальність дослідження проблеми виховання культури родинних взаємин у молодших школярів зумовлені необхідністю розв'язання низки *суперечностей* між:

- суспільною значущістю проблеми виховання культури родинних взаємин та недостатньою увагою закладів освіти до розв'язання цієї проблеми;
- важливістю виховання культури родинних взаємин у молодших школярів і відсутністю педагогічних умов оптимізації цього процесу;
- усвідомленням педагогічними працівниками початкової ланки школи значущості означеної проблеми та їхньою недостатньою методичною підготовленістю.

Таким чином, актуальність, недостатня розробленість зазначеної наукової проблеми та наявні суперечності й обумовили вибір теми дослідження – **«Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дослідження затверджено рішенням вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 9 від 22.03.2016 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.04.2016 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та узагальнення результатів діагностування обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз стану дослідження проблеми та уточнити сутність ключових понять дисертаційної роботи.
2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні виховності культури родинних взаємин у молодших школярів.
3. Розробити та апробувати модель виховання культури родинних взаємин у молодших школярів.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів.

Об'єктом дослідження є виховання культури родинних взаємин.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів.

Для досягнення поставленої мети, розв'язання завдань у ході роботи використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз і систематизацію з метою вивчення, аналізу та узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; контент-аналіз – з метою визначення та уточнення педагогічних дефініцій та понять («родинні взаємини», «культура родинних взаємин», «виховання культури родинних взаємин»); аналіз і узагальнення передового педагогічного досвіду виховання культури родинних взаємин учнів; *емпіричні* – цілеспрямоване спостереження, бесіду, анкетування, вивчення та аналіз результатів дослідження вихованості культури родинних взаємин в учнів, узагальнення незалежних характеристик, метод експертної оцінки, метод моделювання з метою розроблення моделі виховання культури родинних взаємин у молодших школярів; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) для перевірки ефективності визначених педагогічних умов; *методи математичної статистики*, за допомогою яких опрацьовувалися результати експериментальної роботи, визначалася динаміка кількісних змін у рівнях вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі спеціалізованої загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 296 з поглибленим вивченням іноземної мови м. Києва; Мліївського закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів № 2 ім. М. М. Артеменка Городищенського району Черкаської обл.; Богданівського закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів Тульчинського району Вінницької обл., Лубенської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 4 Полтавської обл., Низівської загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів Сокальського району Львівської обл., Знам'янської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 1 ім. Т. Г. Шевченка. Респондентами педагогічного експерименту стали учні 1–4 класів (512 осіб), батьки молодших школярів (272 осіб) та вчителі початкової школи – 93 особи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* обґрунтовано педагогічні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів (усвідомлення учнями початкової школи необхідності в оволодінні культурою родинних взаємин; набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин; забезпечення співпраці школи та сім'ї); розроблено модель виховання культури родинних взаємин у молодших

школярів, яка характеризується органічної єдністю таких її блоків: цільового (мета, завдання), методологічного (науково-педагогічні підходи, принципи, суб'єкти виховання), змістового (зміст виховної діяльності, педагогічні умови), процесуально-технологічного (засоби, форми організації та методи виховання культури родинних взаємин) та діагностико-результативного (критерії, показники та рівні вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів);

– *уточнено* сутність поняття «виховання культури родинних взаємин», під яким розуміється цілеспрямований, систематичний, педагогічно організований і неперервний процес формування загальноприйнятих правил та норм поведінки у родині, виховання морально-етичної свідомості, усіх її структурних елементів: моральних якостей, почуттів, емоцій, ставлень, вчинків і поведінки дітей молодшого шкільного віку в умовах родини;

– *подальшого розвитку* набули види, напрями, форми та зміст виховання культури родинних взаємин.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці і впровадженні у практику виховної роботи закладів загальної середньої освіти змістового і методичного забезпечення процесу виховання культури родинних взаємин у молодших школярів; комплексної програми педагогічного діагностування рівнів вихованості культури родинних взаємин в учнів молодшого шкільного віку; авторської програми «Партнерство заради дитини: крок за кроком».

Матеріал дисертаційної роботи є доцільним для використання під час вивчення у педагогічних закладах вищої освіти таких курсів, як «Педагогіка», «Методика виховної роботи», «Теорія і методика виховання», «Робота з батьками», у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження *впроваджено* у виховний процес спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 296 із поглибленим вивченням іноземної мови м. Києва (довідка № 72 від 29.01.2019 р.), Мліївського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів № 2 ім. М. М. Артеменка Городищенського району (довідка № 14 від 05.03.2019 р.), закладів загальної середньої освіти Уманського району (№ 464/01-07 від 05.03.2019 р.) Черкаської обл.; Кирнасівського закладу загальної середньої освіти I–II ступенів (довідка № 17 від 23.01.2019 р.), Богданівського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів (довідка № 7 від 05.03.2019 р.) Тульчинського району Вінницької обл.; Лубенської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 4 Полтавської обл. (довідка № 01-18/88 від 04.03.2019 р.); Низівської загальноосвітньої школи I–II ступенів Сокальського району Львівської обл. (довідка № 25 від 05.03.2019 р.); закладів загальної середньої освіти м. Знам'янка Кіровоградської обл. (довідка № 01-21/502 від 27.02.2019 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2017, 2018), «Інновації в освіті: здобутки та перспективи» (Умань, 2017), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія і практика» (Дрогобич, 2017), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Умань, 2018), «Современная география и культура в призме духовного

обновления: опыт и практика» (Алматы, Казахстан, 2018), «Підготовка фахівців у сфері освіти та менеджменту: європейський вимір» (Черкаси, 2018), «Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (Умань, 2018), «Осінні наукові читання» (Дніпро, 2018), «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (Київ, 2018); *всеукраїнських* – «Підготовка конкурентноздатного фахівця початкової освіти в контексті реалізації Концепції «Нова українська школа»» (Луцьк, 2017), «Інститут класного наставництва – новий етап в роботі сім'ї та школи» (Умань, 2017), «Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика» (Умань, 2017), «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2018), «Національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін» (Умань, 2018), а також на засіданнях кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у 10 одноосібних публікаціях, із яких 6 відображають основні наукові результати дисертації, 4 – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (245 найменувань, з них 17 – іноземною мовою), 15 додатків на 57 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 281 сторінка, з яких 199 сторінок основного тексту. Робота містить 19 таблиць та 8 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, відображено відомості щодо апробації і впровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів як педагогічна проблема»* – здійснено аналіз стану дослідження наукової проблеми, розкрито сутність ключових понять, охарактеризовано особливості виховання культури родинних взаємин у молодших школярів шляхом реалізації педагогіки партнерства.

Історико-педагогічний аналіз стану розробленості проблеми в науковій літературі засвідчив, що проблема виховання культури родинних взаємин у молодших школярів була і є актуальною. Окремі аспекти проблеми висвітлено в працях видатних вітчизняних (М. Стельмахович, Г. Ващенко, І. Огієнко, Т. Кравченко, І. Кулик та ін.) і зарубіжних (Т. Люстер, К. Родес, Б. Хас, Н. Чавкіна та ін.) учених минулого, водночас вони є основою наукового пошуку сучасних дослідників (Т. Алексеєнко, І. Бех, О. Савченко, І. Сіданич, С. Мартиненко, О. Бялик, О. Матвієнко, О. Коберник та ін.).

Встановлено, що вітчизняні дослідження, зосереджені на проблемах реалізації педагогіки партнерства дітей, батьків, учителя у вихованні культури родинних взаємин, окреслюють нові тенденції формування культури родинних взаємин

молодших школярів, а зарубіжні науковці в галузі освіти доводять, що налагоджене партнерство дітей, батьків та вчителя не тільки сприяє вихованню культури родинних взаємин, а й має переваги для навчальних досягнень школярів та мотивації професійної діяльності педагогів.

Для розкриття змісту культури родинних взаємин у молодших школярів, як категорії теорії і методики виховання, проаналізовано і охарактеризовано такі поняття: «родинні взаємини», «культура родинних взаємин», «виховання культури родинних взаємин у молодших школярів».

Родинні взаємини розглядаються у роботі в емоційно-психологічному плані за їх змістом (позитивні, індивідуальні, негативні) та формою (симпатія, антипатія, схвалення, недобррозичливість). *Культура родинних взаємин* трактується як рівень взаємин батьків і дітей та інших членів родини, основу яких складають морально-етичні цінності й норми життєдіяльності сучасної української родини, доброзичливе, чуйне та щире ставлення членів родини один до одного.

Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів – це цілеспрямований, систематичний педагогічно організований і неперервний процес формування загальноприйнятих правил та норм поведінки в родині, виховання морально-етичної свідомості, всіх її структурних елементів: моральних якостей, почуттів, емоцій, ставлення, вчинків і поведінки дітей молодшого шкільного віку в умовах родини.

Унаслідок аналізу психофізіологічного становлення учнів молодшого шкільного віку встановлено, що молодші школярі 1–2 класів більш емоційні і сприйнятливі до кожного слова та дій «значущих» дорослих, особливо вчителя. Великого значення у взаминах з батьками у дітей цієї вікової категорії набуває здійснення емоційної підтримки дитини. Натомість учні 3–4 класів здатні помічати проблемні стосунки між батьками, що може стати причиною емоційної напруги, проте діти цього віку прагнуть до взаємин з батьками на більш усвідомленому рівні і потребують дружньої підтримки чи поради з боку дорослих.

Доведено, що виховання культури родинних взаємин у молодших школярів – тривалий процес, що відбувається поступово й вимагає постійної та цілеспрямованої виховної роботи як усіх соціальних інститутів, так і самої особистості (самовиховання).

У другому розділі – **«Діагностика вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів»** – визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів, висвітлено організацію, методику та результати констатувального етапу експерименту.

У наукових джерелах (Л. Проколієнко, Д. Ніколенко, І. Зверева, Л. Коваль, П. Фролов та ін.) вихованість визначено найважливішою психолого-педагогічною та соціально-психологічною характеристикою особистості, вона неподільно пов'язана з усіма її сторонами, відбиває ступінь її усебічності та гармонійності. Про ступінь вихованості індивіда судять за певними критеріями.

У результаті аналізу наукових джерел визначено такі *критерії* вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів: ціннісно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий.

Ціннісно-мотиваційний критерій розглядаємо як сукупність мотивів, що

спонукають до виховання культури родинних взаємин, ставлення до цих взаємин як до необхідних у подальшій життєдіяльності; сукупність індивідуально-психологічних якостей і здібностей, важливих у подальшому житті. Показниками ціннісно-мотиваційного критерію є: ставлення молодшого школяра до самого себе (самооцінка, самостійність, самоконтроль, самокритичність); взаємини молодшого школяра з родиною, колективом (готовність прийти на допомогу, доброта, доброзичливість, співчуття, співпереживання, уміння співвідносити свої інтереси з інтересами родини або колективу); усвідомлення своєї поведінки та обов'язків у родині, школі (дисциплінованість, старанність, відповідальність, охайність); комунікативні вміння і навички (ефективна взаємодія в системах «учень – батьки», «учень – учень», «учень – колектив», «учень – учитель», готовність до співпраці і творчості).

Когнітивний критерій відображає засвоєння сукупності найважливіших знань, їх глибину і міцність, на основі чого формується культура родинних взаємин, знання і прийняття загальнолюдських норм моралі та правил міжособистісних взаємин не тільки у родині, а й на різних рівнях людської життєдіяльності, адекватне сприйняття значення та змісту принципів поведінки, спілкування, цінностей, знання правил культури поведінки та культури спілкування, особливостей їх прояву. Тому *показниками когнітивного критерію* нами визначено: уявлення про родинні взаємини і способи їх прояву; знання про себе як доньку чи сина, брата чи сестру, учня, члена колективу; знання своїх прав і обов'язків у родині, шкільному колективі; уявлення про сумління, вміння самостійно розрізняти добрий і поганий вчинок.

Діяльнісно-поведінковий критерій відображає комплекс умінь, навичок, дій, вчинків, поведінки, що ґрунтуються на теоретичних знаннях про родинні взаємини, та емоційно-оцінне ставлення до них, правил моральної поведінки, запобігання конфліктним ситуаціям та сприяння виходу з них, уміння розв'язувати практичні завдання, оригінально поєднувати відомі прийоми і засоби культури міжособистісної взаємодії у родині, проявляти інтерес до іншої людини, до пізнання самого себе, вміння використовувати різноманітні методи та прийоми суб'єкт-суб'єктного спілкування, проявляти любов, відданість, співчуття, повагу, турботу, тактовність; наявність у молодшого школяра культури родинних взаємин, здатності набувати відповідного досвіду та використовувати його у реальному житті, зокрема у родині або шкільному мікроколективі та у соціумі загалом. Показниками *діяльнісно-поведінкового критерію* нами обрано: прагнення молодшого школяра до спілкування зі старшими, рідними, братами, сестрами, однолітками; упевненість у собі; здатність долати труднощі у взаєминах, спілкуванні, розв'язанні конфліктних ситуацій, проявляти активність; уміння приймати самостійні рішення та нести відповідальність за них.

У роботі визначено такі рівні вихованості досліджуваного особистісного утворення: високий, середній та низький.

Високому рівню вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів притаманні досить повні і глибокі знання про родинні взаємини, самостійні оцінні судження, які відзначаються обґрунтованістю; адекватні емоційні й поведінкові реакції під час взаємин з рідними чи колективом, яскраво виражені емпатійні якості. Молодші школярі характеризуються вмотивованим та творчим

ставленням до взаємин, спілкування. Вони чутливі і добрі, проявляють щирість у взаєминах один з одним, турботу про інших, бажання поділитися.

Середній рівень вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів характеризується наявністю відносно високого діапазону знань про позитивні родинні взаємини, однак ці знання недостатньо стійкі, не усвідомлені на особистісному рівні, тому емоційне ставлення у таких молодших школярів до взаємин з рідними чи колективом відбувається на інтуїтивному рівні; вони не здатні емоційно реагувати на результати цих взаємин, особливо і не проявляють інтересу до їх здійснення; позитивні емоційні переживання у процесі спілкування у них вибіркові, разом зі співчуттям можуть проявляти і байдужість. Водночас спостерігається прагнення до оволодіння знаннями про права і обов'язки у родині, школі; намагаються самостійно зрозуміти, який учинок добрий, а який – поганий, дати оцінку своєму вчинку. У молодших школярів не завжди сформовані необхідні вміння і навички, співпраця носить несистемний характер, ініціативи у взаєминах не проявляють.

Для *низького рівня* вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів типові незначні знання змісту родинних взаємин, способів їх прояву; емоційна індиферентність сприймання; невідповідність умінь та навичок наявним знанням; молодшим школярам цього рівня властиве негативне ставлення до співпраці з дорослими, тому вони характеризуються безвідповідальним ставленням до виконання своїх обов'язків; простежується мотиваційна обмеженість у спілкуванні та розв'язанні конфліктних ситуацій; для учнів характерна повна байдужість до позитивних взаємин як у родині, так і в колективі; таким дітям властива агресивна поведінка, пасивність у виконанні доручень; низька самооцінка.

Для проведення діагностування рівня вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів обрано методи та методики, що відповідають визначеним критеріям і показникам, серед них: спостереження, бесіда з учнями, учителями і батьками; модифікована нами методика ранжування цінностей М. Рокича; авторська анкета для встановлення рівня вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів за критеріями; методика незакінчених речень для характеристики точки зору молодших школярів на сутність культури родинних взаємин та з'ясування ставлення до неї; методики «Сім'я тварин», «Три дерева»; опитувальник для батьків «Особливості взаємин із дітьми у вашій родині», опитувальник для батьків «Мій метод виховання», методика «Батьківський твір» В. Століна.

Якщо говорити про результати діагностування культури родинних взаємин у молодших школярів за ціннісно-мотиваційним критерієм, то зазначимо, що і в контрольній, і в експериментальній групі виявлено здебільшого середній рівень вихованості культури родинних взаємин (в ЕГ – 42,1 %, у КГ – 43,3 %). Майже третину школярів віднесено до низького рівня вихованості культури родинних взаємин за цим критерієм (відповідно, в ЕГ – 32,3 % учнів та у КГ – 33,0 %). Отже, молодші школярі не виявляють особливого задоволення та радості від родинних взаємин.

Аналіз результатів діагностування молодших школярів за когнітивним критерієм засвідчив, що і в контрольній, і в експериментальній групі домінує здебільшого середній рівень вихованості культури родинних взаємин (КГ – 43,8 %,

ЕГ – 43,7 %). Молодших школярів із низьким рівнем вихованості культури родинних взаємин за цим критерієм виявлено у КГ – 32,7 %, в ЕГ – 31,3 %. Це доводить, що для значної кількості молодших школярів не завжди характерні ґрунтовні і повні знання про родинні взаємини та способи їх прояву; сумніння; знання своїх прав та обов'язків у родині та шкільному колективі.

Результати дослідження за діяльнісно-поведінковим критерієм свідчать про те, що більшість молодших школярів як контрольної, так і експериментальної групи мають середній рівень вихованості культури родинних взаємин (КГ – 42,1 %, ЕГ – 43,2 %). Третину учнів віднесено до низького рівня вихованості цього особистісного утворення.

У цілому за всіма критеріями молодші школярі розподілилися за такими рівнями: високий – 24,7 % дітей КГ і 25,5 % – ЕГ, середній – 43,1 % у КГ і 43,0 % – ЕГ, низький – 32,2 % учнів КГ і 31,4 % – ЕГ.

Отримані під час констатувального етапу експерименту матеріали та їх аналіз дозволили виявити гендерні особливості у вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів. Встановлено, що дівчатка мають дещо вищі результати, і на нашу думку, це пояснюється тим, що дівчатка будь-якого віку прагнуть до самовдосконалення. Вони більш емоційні, лагідні, милосердні, до того прагнуть наслідувати батьків і бути схожими на них. Дівчатка, завдяки успадкованому материнському інстинкту, постійно відчують потребу оберігати, турбуватися про інших.

Нами також встановлено певні відмінності у результатах діагностування молодших школярів сільських і міських шкіл. Для учнів сільських шкіл характерною є систематична участь у наданні допомоги батькам по господарству, у сільськогосподарських роботах, проте діти прагнуть мати більше вільного часу, а також намагаються уникати спілкування з одним із батьків через шкідливі звички останнього. Для міських учнів допомога по господарству, догляд за рідним братиком / сестричкою у більшості випадків є епізодичним явищем, проте діти прагнуть до більшого спілкування з батьками.

Виявлено, що рівень практичної підготовленості батьків до виховання в дітей культури родинних взаємин є недостатнім. Узагальнені результати проведеного дослідження допомогли розподілити батьків за певними групами, виявити їхнє ставлення до виховання культури родинних взаємин у молодших школярів.

Аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив, що необхідно вдосконалювати процес виховання культури родинних взаємин у молодших школярів, причому як на рівні дітей молодшого шкільного віку, так і на рівні їхніх батьків.

У третьому розділі – *«Оптимізація процесу виховання культури родинних взаємин у молодших школярів»* – представлено розроблену модель та обґрунтовано педагогічні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів, проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи.

У результаті аналізу наукових джерел та проведеного констатувального етапу експерименту встановлено, що необхідно оптимізувати процес виховання культури родинних взаємин у молодших школярів, тобто обрати найбільш вдало за певних

обставин модель, зміст та педагогічні умови. При створенні моделі виходили з того, що процес виховання культури родинних взаємин у молодших школярів повинен бути спеціально організованим, цілеспрямованим та керованим, базуватися на розроблених методологічних підходах, принципах виховання, змісті, педагогічних умовах та етапах.

Модель виховання культури родинних взаємин у молодших школярів характеризується органічною єдністю таких її блоків: цільового (мета, завдання), методологічного (науково-педагогічні підходи, принципи, суб'єкти виховання), процесуально-технологічного (форми організації виховання культури родинних взаємин; методи виховання; засоби виховання) та діагностико-результативного (критерії, показники і рівні вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів) (рис.).

На основі аналізу різних моделей, підходів, умов нами визначено такі педагогічні умови: усвідомлення учнями початкової школи необхідності в оволодінні культурою родинних взаємин; набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин; забезпечення співпраці школи та сім'ї у вихованні культури родинних взаємин молодших школярів.

Реалізація першої педагогічної умови забезпечувалася вчителями початкової школи експериментальних шкіл шляхом проведення низки заходів, серед яких – виховна година «Родина. Яка вона?», виховна година-конкурс «Моя родина – моя фортеця», квест-гра «Май добру звичку – звертайся в родинну скарбничку», вікторина «Родинна квітка».

Застосовуючи методи бесіди («Щаслива родина – запорука гармонійного розвитку, радісного і щасливого життя людини», «Як жити в мирі і злагоді з рідними», «Я руки матері цілую»), розповіді («Моя родина – моя гордість», «Бережи бабусині руки», «Як Оленка родину повертала»), навіювання та переконування, учителі початкової школи прагнули, аби молодші школярі усвідомили значущість родини, зрозуміли важливість гармонійних родинних взаємин у житті суспільства та окремої людини.

Друга педагогічна умова – *набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин* – передбачала використання позаурочних форм роботи з метою оволодіння ними певними теоретичними відомостями та уміннями, які необхідні для оволодіння культурою родинних взаємин. Визначено такі засоби та форми набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин: цикл годин спілкування з питань родинних взаємин («Матінко моя, зоренько ясна!», «Мої батьки – найкращі люди», «Людина, яку я найбільше люблю»), етичні бесіди («Якою я хочу бачити свою родину», «Праця моїх батьків»), створення ситуацій («Моя родина і її сусіди», «Як треба ставитися до своєї родини»); залучення дітей до колективних видів діяльності («Що б я зробив для своєї родини, коли б усе міг»), спонукання до доброго вчинку (акція «Допомагаючи іншим – ти станеш багатшим»); рольові ігри («Я люблю свою родину», «Допоможи братику / сестричці», «Мама захворіла»).

		Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів			
		мета		завдання	
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ	Усвідомлення учнями початкової школи необхідності в оволодінні культурою родинних взаємин	усвідомлення молодшими школярами необхідності ціннісного ставлення до родини; оволодіння учнями такими поняттями, як: родина (це особистісна і суспільна цінність), родинні взаємини; пробудження інтересу до родинних взаємин; формування потреби у вдосконаленні та поширенні знань щодо культури родинних взаємин; стимулювання духовно-морального та емоційного розвитку особистості; формування особистісних якостей, необхідних для прояву культури родинних взаємин на засадах гуманізму та взаємоповаги		ЦІЛЬОВИЙ БЛОК	
		Підходи	Принципи	МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БЛОК	
		аксіологічний, системний, особистісно зорінтований, діяльнісний	Цілеспрямованості, систематичності та послідовності, взаємоповаги та взаємодовіри, урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою учнів, гуманізації		
		Суб'єкти виховання			
	батьки – молодші школярі – педагоги				
	Набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин	Засоби	Форми	Методи	ПРОЦЕСУАЛЬНО - ТЕХНОЛОГІЧНИЙ БЛОК
		Процес співпраці школи та родини, медіа-сфера, інтернет-ресурси, текстові матеріали, преса, мистецтво, телевізійні передачі, національні звичаї, обряди	Індивідуальні (презентація індивідуальної творчої роботи: «Родинне деревце», «Родина моя – Сім «Я» тощо); групові (перегляд кінофільмів на родинну тематику, відеозаписів, презентація своєї родини, години спілкування, квести, родинні свята тощо); колективні (загальношкільні свята, акції «День доброти», зустрічі з цікавими членами родини, вечори та ін.)	<i>Традиційні:</i> бесіда, розповідь, переконування, навіювання, приклад; <i>інтерактивні:</i> рольові ігри, привчання, розв'язання конкретних педагогічних і технологічних ситуацій, проектувальний метод, метод ділових ігор, метод групових консультацій; <i>методи стимулювання</i> громадська думка, заохочення, покарання	
	Забезпечення співпраці школи та сім'ї	Критерії			ДІАГНОСТИКО - РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ БЛОК
		Ціннісно-мотиваційний	Когнітивний	Діяльнісно-поведінковий	
		Рівні			
Низький		Середній	Високий		
Результат – підвищення культури родинних взаємин у молодших школярів					

Рис. Модель виховання культури родинних взаємин у молодших школярів

Третя педагогічна умова, яка визначена нами як *забезпечення співпраці школи та сім'ї у вихованні культури родинних взаємин молодших школярів*, реалізувалася під час упровадження авторської програми «Партнерство заради дитини: крок за кроком», яка передбачала: теоретико-практичну підготовку батьків до виховання культури родинних взаємин молодших школярів; запровадження експериментальної технології спільного педагогічного впливу вчителів і батьків на виховання культури родинних взаємин молодших школярів; культивування тактики співпраці, партнерства для активізації внутрішнього духовного саморуху у тріаді «діти – батьки – учителі».

Формувальний етап експерименту показав, що завдяки впровадженню визначених нами педагогічних умов відбулися суттєві зміни (табл.).

Таблиця

Динаміка рівнів вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів (у %)

Рівні	КГ – 264 учні			ЕГ – 248 учнів		
	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Приріст	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент	Приріст
Високий	24,7 %	28,1 %	+3,4	25,5 %	41,8 %	+16,3
Середній	43,1 %	42,6 %	-0,5	43,0 %	44,3 %	+1,3
Низький	32,2 %	29,3 %	-2,9	31,5 %	13,9 %	-17,6

Так, високий рівень вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів в експериментальній групі переважає контрольну групу на 13,7 %. Низький рівень зменшився на 15,4 %. В експериментальних групах приріст високого рівня вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів, порівняно із констатувальним етапом, становить +16,3 %; середній зріс на 1,3 %; а низький зменшився на 17,6 %.

У контрольних групах суттєвої позитивної динаміки не виявлено, оскільки високий рівень вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів зріс на 3,4 %; середній зменшився на 0,5 %; низький – на 2,9 %. Такі зміни не є визначальними.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що в результаті запровадження моделі та педагогічних умов виховання культури родинних взаємин у молодших школярів відбулася позитивна динаміка рівнів вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми виховання культури родинних взаємин у молодших школярів. Результати теоретичного й експериментального дослідження, що засвідчили про досягнення мети і розв'язання поставлених завдань, стали підставою для таких *висновків*:

1. Історико-педагогічний аналіз стану розробленості проблеми в науковій літературі засвідчив, що проблема виховання культури родинних взаємин у молодших школярів була і є актуальною, однак на сучасному етапі немає єдиного підходу до трактування цього поняття.

На основі аналізу психолого-педагогічних та соціологічних джерел уточнено зміст поняття «родинні взаємини» як категорії теорії й методики виховання; його потрактовано як особистісне утворення, яке характеризує рівень взаємин батьків і дітей та інших членів родини, основу яких складають морально-етичні цінності й норми життєдіяльності сучасної української родини, доброзичливе, чуйне та щире ставлення членів родини один до одного.

Поняття «культура родинних взаємин» розглядається в роботі як складне особистісне новоутворення, яке виховується у процесі міжособистісних взаємин, активної взаємодії суб'єкта і середовища, у якому він існує, коли зміна й розвиток однієї якості зумовлює зміну та розвиток іншої, а потім і всієї системи загалом.

Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів – це цілеспрямований, систематичний, педагогічно організований процес формування загальноприйнятих правил та норм поведінки у соціумі та родині, виховання морально-етичної свідомості, усіх її структурних елементів: моральних якостей, почуттів, емоцій, ставлення, вчинків і поведінки дітей молодшого шкільного віку.

На підставі узагальнення досліджень українських і зарубіжних науковців визначено, що під час організації процесу виховання культури родинних взаємин у молодших школярів необхідно враховувати відповідні вікові психофізіологічні особливості учнів молодшого шкільного віку.

2. Визначено та охарактеризовано критерії, показники та рівні вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів. Охарактеризовано три критерії вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів: ціннісно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий.

У роботі визначено рівні вихованості досліджуваного особистісного утворення: високий, середній та низький.

Результати дослідження на констатувальному етапі експерименту свідчать про те, що основна частина молодших школярів перебуває на середньому рівні вихованості культури родинних взаємин (КГ – 42,1 % учнів, в ЕГ – 43,2 %). Третину учнів віднесено до низького рівня вихованості цього особистісного утворення.

У загальному за всіма критеріями молодші школярі розподілилися за рівнями так: високий – 24,7% у КГ, і 25,5% в ЕГ, середній – 43,1 % дітей КГ, 43,0 % – в ЕГ, низький – 32,2 % КГ, 31,4 % ЕГ.

3. Розроблено та апробовано модель виховання культури родинних взаємин у молодших школярів, яка характеризується органічною єдністю таких її блоків:

цільового (мета, завдання), методологічного (науково-педагогічні підходи, принципи, суб'єкти виховання), процесуально-технологічного (засоби, форми та методи виховання культури родинних взаємин у молодших школярів) та діагностико-результативного (критерії, показники, рівні та результат вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів).

4. На основі аналізу наукових джерел та результатів констатувального етапу дослідження визначено такі педагогічні умови: усвідомлення учнями початкової школи необхідності в оволодінні культурою родинних взаємин; набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин; забезпечення співпраці школи та сім'ї у вихованні культури родинних взаємин молодших школярів.

Перша педагогічна умова реалізовувалася класними керівниками експериментальних шкіл шляхом проведення низки заходів, серед яких: виховна година «Родина. Яка вона?», виховна годину-конкурс «Моя родина – моя фортеця», квест-гра «Май добру звичку – звертайся в родинну скарбничку», вікторина «Родинна квітка».

Друга педагогічна умова передбачала використання позаурочних форм роботи з метою оволодіння молодшими школярами певними теоретичними відомостями та вміннями, які необхідні для оволодіння культурою родинних взаємин. Їх учні експериментальних шкіл набували під час позаурочної виховної роботи, яку проводили вчителі початкової школи, та в поурочній роботі, куди ввійшли: цикл годин спілкування з питань родинних взаємин, етичні бесіди, створення ситуацій; залучення дітей до колективних видів діяльності, спонукання до доброго вчинку; рольові ігри, ігрові форми взаємодії.

Третя педагогічна умова була покладена в основу авторської програми «Партнерство заради дитини: крок за кроком», яка передбачала: теоретико-практичну підготовку батьків до виховання культури родинних взаємин молодших школярів; запровадження експериментальної технології спільного педагогічного впливу вчителів і батьків на виховання культури родинних взаємин молодших школярів; культивування тактики співпраці, партнерства щодо активізації внутрішнього духовного саморуху у тріаді «діти – батьки – учителі».

Формувальний етап експерименту показав, що завдяки впровадженню визначених педагогічних умов відбулися суттєві зміни. Так, високий рівень вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів в експериментальній групі переважив контрольну групу на 13,7 %. Низький рівень зменшився на 15,4 %.

Таким чином, результати проведеного експерименту показали позитивну динаміку рівнів вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів, що засвідчило ефективність обґрунтованих нами педагогічних умов.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і прикладних пошуків розв'язання проблеми. *Подальшого вивчення* і розвитку потребують такі питання: виховання культури родинних взаємин в учнів середньої та старшої ланки школи; підготовка вчителів до виховання культури родинних взаємин у молодших школярів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Роїк Т. О. Сутність поняття «культура родинних взаємин» у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії і практиці. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2018. Вип. 17. С. 76–82.
2. Роїк Т. О. Воспитание культуры семейных взаимоотношений у школьников: теоретический аспект. *Весті БДПУ*. № 3(97). 2018. Серія 1. С. 28–32. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37095211>
3. Роїк Т. О. Особливості співпраці дітей, батьків та вчителя у вихованні культури родинних взаємин. *Молодь і ринок*. № 9 (140). 2018. С. 35–38.
4. Роїк Т. О. Критерії, показники та діагностичний інструментарій рівня вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018. № 2 (43). С. 235–239.
5. Роїк Т. О. Методика діагностування рівня вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 123–130.
6. Роїк Т. О. Модель виховання культури родинних взаємин у молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. № 66. С. 179–183.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Роїк Т. О. Реалізація педагогіки партнерства у вихованні культури родинних взаємин у молодших школярів. *Вісник науково-дослідної лабораторії педагогічної компетентності: матеріали наукових конференцій та семінарів*. 2017. С. 141–145.
8. Роїк Т. О. Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів через впровадження у заклади освіти авторської програми «Партнерство заради дитини: крок за кроком». *Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф.* 22 лист. 2018. Умань, 2018. С. 129–131.
9. Роїк Т. О. Сучасні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів у школах України. *Осінні наукові читання: матеріали ХІ Міжнар. наук.-практ. конф.*, 23 лист. 2018. Ч. 2. С. 84–89.
10. Роїк Т. О. Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів: методологія та організація наукового дослідження. *Наукова дискусія: питання педагогіки та психології: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 30 лист. 2018. Ч. 2. С. 12–14.

АНОТАЦІЇ

Роїк Т. О. Виховання культури родинних взаємин у молодших школярів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2019.

У дисертації досліджено проблему виховання культури родинних взаємин у молодших школярів. Здійснено аналіз стану дослідженості проблеми та уточнено сутність ключових понять. Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні вихованості культури родинних взаємин у молодших школярів. Розроблено модель виховання культури родинних взаємин у молодших школярів.

Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови виховання культури родинних взаємин у молодших школярів (усвідомлення учнями початкової школи необхідності в оволодінні культурою родинних взаємин; набуття молодшими школярами досвіду культури родинних взаємин; забезпечення співпраці школи та сім'ї у вихованні культури родинних взаємин у молодших школярів).

Ключові слова: родина, виховання, молодші школярі, культура родинних взаємин, виховання культури родинних взаємин.

Roik T. O. The cultivation of family relationship standards of junior pupils. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The Dissertation for the degree of a Candidate of Pedagogical Sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 13.00.07 «Theory and methodology of education». – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2019.

The dissertation is devoted to the actual topic of the cultivation of family relationship standards of junior pupils.

The scientific novelty of the received results consists in that: for the first time, pedagogical conditions for the effective education of family relationships standards of junior pupils have been substantiated (awareness of elementary school students of the need to master the family relationship standards; the acquisition of experience by junior schoolchildren in the family relationship; ensuring cooperation between school and family in raising the family relationship standards of junior pupils); a model for raising the family relationships standards of junior pupils is developed, which is characterized by the fundamental unity of its blocks: purpose oriented (aim, task), methodological (scientific and pedagogical approaches, principles, subjects of education), procedural and technological (means, forms of organization and methods raising the culture of family relationships) and diagnostic and productive (criteria, indicators and educational level of family relationship standards of junior pupils); the essence of the concept of «raising the family relationship standards of junior pupils» is clarified as interpersonal relations based on moral and ethical norms and values of modern Ukrainian family, a friendly, careful and sensitive attitude of family members to each other, which manifests itself in mutual understanding, mutual help and mutual respect; types, directions, forms of organization of extra-curricular educational activity acquire further development.

The practical significance of the results of the research is to develop and implement into the practice of secondary schools education the content and methodological provision of the process of raising the family relationship standards of junior pupils; an integrated program of pedagogical diagnosis of educational levels of family relationship standards of junior pupils; the content, the directions and the forms of organization of family relationship standards cultivation.

The material of the dissertation work is reasonable for use when studying such courses as «Pedagogy», «Methodology of educational work», «Theory and methods of

education» at pedagogical institutions; in the system of postgraduate pedagogical education.

On the basis of the analysis of philosophical, sociological, psychological and pedagogical sources, the content of the concept of «family relations» as a category of theory and methodology of education was specified and characterized as a personal entity that characterizes the level of relations between parents and children and other members of the family, the basis of which are moral and ethical values and the norms of life of modern Ukrainian family, a friendly, responsive and sincere attitude of family members to each other.

The concept of «family relationship standards» is considered in the work as a complex personality formation, which is cultivated in the process of interpersonal relationships, the active interaction of the subject and the environment in which it exists, when the change and development of one quality causes the change and development of another, and then the whole system in general.

The cultivation of family relationship standards of junior schoolchildren is a purposeful and systematic process of formation of generally accepted rules and norms of behavior in society, moral and ethical consciousness education, and all its structural elements: moral qualities, feelings, emotions, attitudes, actions and behavior of children of junior school age.

On the basis of generalization of Ukrainian and foreign scientists researches, it is determined that during the organization of the process of raising family relationship standards of junior pupils the relevant psychological and physiological peculiarities of the pupils of junior school age should be taken into account.

The following criteria for raising family relationship standards of junior pupils are described: values and motivational, cognitive, behavioral.

Value and motivational criterion includes the following indicators: the attitude of the junior pupil to himself (self-esteem, independence, self-control, self-criticism); the relationship of a junior pupil with a family, a team (readiness to help, kindness, benevolence, compassion, empathy, ability to correlate their interests with the interests of the family or collective); awareness of their behavior and responsibilities in the family, school (discipline, sensitivity, diligence, responsibility, tidiness); communicative skills and abilities (effective interaction in the systems «student–parents», «student–student», «student–collective», «student–teacher», readiness for cooperation and creativity).

The cognitive criterion reflects the assimilation of the totality of the most important knowledge, their depth and strength, on the basis of which family relationship standards are formed, knowledge and acceptance of universal norms of morality and rules of interpersonal relationships not only in the family, but also at different levels of human life, appropriate perception of the meaning and content of the principles behavior, communication, values, knowledge of the rules of behavior and communication culture, features of their manifestation. Therefore for the indicators of the cognitive criterion we have defined: the idea of family relationships and the ways of their manifestation; knowledge of yourself as a daughter or son, a student, a member of the team; knowledge of their rights and responsibilities in the family, school team; the notion of conscience, the ability to independently distinguish between good and bad deeds.

For the indicators of behavioral criterion we selected the following: the desire of the junior schoolboy to communicate with elders, relatives, brothers, sisters, peers; self-confidence; the ability to overcome difficulties in relationships, communication, conflict resolution, activity; ability to make independent decisions and take responsibility for them.

The following levels of education of the researched personality education are accepted in the work: high, intermediate and low.

Basing on the analysis of scientific sources and the results of the qualitative stage of the study, pedagogical conditions for raising family relationship standards of junior pupils were determined, namely: the awareness of primary school students of the need to master family relationship standards; the acquisition of junior schoolchildren experience in the culture of family relationships; ensuring cooperation between school and family in raising family relationship standards of junior pupils.

The results of the piloting stage of the experiment showed a positive dynamics of the level of cultivation of family relationship standards of junior pupils, which proved the effectiveness of substantiated pedagogical conditions.

Key words: family, education, junior schoolchildren, family relationship standards, family relationship standards cultivation.